

יחידה ז'

מורד במלכות חיובו ומשפטו

- ◀ משפט המלך במורדי המלכות - חיובו של מורד במלכות - מקורות ההלכה בתורה ובספרי הנביאים.
- ◀ לימוד פרשיות אחדות של מורדים בספרי הנביאים, והסקת מסקנות על דרכי שפיטתם.
- ◀ חיובו ומשפטו של שמעי בן גרא.
- ◀ מרד אדוניה - חיובו ומשפטו.

משפט המלך במורדי המלכות

א. מקור ההלכה

הפסוק ביהושע "כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצוונו יומת" (א' י"ח), הוא המקור העיקרי להלכה הידועה שמורד במלכות חייב מיתה. הרמב"ם מביא את ההלכה בהלכות מלכים פרק ג' הלכה ח':

כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו, אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך, או שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה, ואם רצה להרגו יהרג, שנאמר כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצוונו יומת.

ואולם הראשונים מצאו שהדבר כבר רמוז בתורה, בפסוק "לא יומתו אבות על בנים, ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו" (דברים כ"ד ט"ז). חז"ל אמנם דרשו שהפסוק בא ללמד שקרובים פסולים לעדות (לא יומתו אבות בעדות בנים). אך הפסוק מתפרש גם כפשוטו, כמו שנאמר בספר מלכים על המלך אמציהו "ויהי כאשר חזקה הממלכה בידו, ויך את עבדיו המכים את המלך אביו. ואת בני המכים לא המית ככתוב בספר תורת משה אשר צוה ה' לאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות כי אם איש בחטאו יומת (מלכים ב' י"ד ה-ו). וכך כתב הספורנו (דברים כד טז):

לא יומתו אבות על בנים. אפילו על חטא המרד במלכות, שמנהג המלכים היה להרוג גם את בניהם, שלא יקומו לשונאים למלכות. כענין "הכינו לבניו מטבח בעון אבותם בל יקומו ויירשו ארץ ומלאו פני תבל ערים" (ישעיהו יד כא), פירושו - שונאים, כמו "ויהי ערך" (שמו"א כח טז). מ"מ אסרה תורה למלכי ישראל להרוג זה בשביל זה, בחמלת ה' על עמו. וזה קיים אמציהו מלך יהודה, כאמרו ויהי כאשר חזקה הממלכה בידו ויהרוג את עבדיו המכים את המלך אביו, ואת בני המכים לא המית ככתוב בתורה בספר משה אשר צוה ה' לאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות.

מדברי הספורנו למדנו, שאמנם יש הצדקה להעניש גם את בני המורדים, "שלא יקומו לשונאים למלכות", אך נאסר למלך ישראל לנהוג כך מחמלת ה' על עמו.

בזה נוכל להבין את דברי מפיכוש לוד המלך: "כי לא היה כל בית אבי כי אם אנשי מות לאדני המלך" (שמו"ב י"ט כ"ט). וכי כל בית שאול מרדו בדוד, עד שאמר מפיכוש בפסקנות שכל בית אביו אנשי מות הם למלך דוד? (עיין רד"ק שמו"ב ט' ז'). ולפי הספורנו יש לפרש, שאמנם חיוב מיתה מן הדין יש על כל בית שאול אף אלה שלא מרדו, ורק מצד החמלה אסור להעניש אלא את המורדים ממש.

ובפרוש "העמק דבר" לנצי"ב כתב כן בתוספת דברים:

לא יומתו אבות על בנים. לפי הפשט הוא כמשמעו בעון בנים וכמבואר בדברי הימים במלך אמציהו, ופשיטא שלא נצרך אזהרה זו למיתת בית דין שאפילו להחוטא עצמו אין הורגין בלי עדים והתראה (- ופשוט, שלא צריך אזהרה זו בענין מיתת ב"ד, שהרי אפילו החוטא עצמו אינו נענש בלא עדים והתראה, ואיך נעניש את בניו שלא חטאו כלל ולא היתרו בהם), אלא מיירי בדין המלך שיכול להמית בדבר הנוגע למלוכה או בעון רציחה, מכל מקום אין לו רשות להרוג האב בשביל הבן, ולהבין בשביל האב, אבל כאשר משמעות המקרא מיירי גם בבית דין על כן בא בקבלה שהפירוש הוא בעדות בנים.

למדנו מדבריהם, שמכלל חידוש התורה שאין להעניש את הבנים, נרמז, שהמורד עצמו חייב מיתה (ולדעת הנצי"ב גם כאשר המלכות מענישה רוצחים אין לענוש את הבנים בעוון אבות).



לאור הדברים הנזכרים, יש לעיין במשפטו של נבל הכרמלי (שמו"א פרק כ"ה) שנדון בבית דינו של דוד כמורד במלכות, ונאמר שם (כב) "כה יעשה אלקים לאויבי דוד וכה יוסיף אם אשאר מכל אשר לו עד הבקר משתין בקיר", שלא את נבל בלבד יעניש, אלא את כל ביתו. הרי שרשאי המלך להעניש את כל משפחתו של המורד. ובירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ג מבואר שאביגיל טענה לדוד על כך, ולכאורה נראה מדברי הירושלמי שתשובת דוד היתה שכך דינו של המורד:

אמרה לו [אביגיל]: מרי דוד [אדני דוד], אנא מה עבדית [אני מה עשית], בניי מה עבדון [בניי מה עשו], בעיריי מה עבד [בהמותי מה עשו]. אמר לה: מפני שקילל מלכות דוד.

וברלב"ג כתב בפירושו לשמו"א (כ"ה כ"ב):

"ויש להפלא איך נסכם דוד להרוג נבל וביתו והוא לא הסכים על הריגת שאול עם היותו רודפו, ואפשר שנאמר, שכבר נתפרסם לכולם היות דוד נמשח למלך על ישראל, ולפי שהיה נבל מבזה המלכות היה עונשו למות וכל הנסכמים לו בזה וכבר התבאר ממאמר אביגיל לדוד שזה הענין היה מפורסם אז לישראל"

אפשר שכוונת הרלב"ג "וכל הנסכמים לו בזה", היינו שחשד שכל הנסכמים לו היו שותפים למעשהו, וא"כ לא רצה להענישם עבור נבל, אלא עבור עצמם. והדבר צריך תלמוד.

וכו"כ יש לעיין בענין נבות היזרעאלי (מלכים א' כ"א ט"ו), שאחאב ירד לרשת את כרמו, אחר שהרגוהו כמברך ה' וכמורד. ולדעת רבי יהודה בגמ' סנהדרין (מ"ח ב') אחאב לקח את כרמו מדין ירושה, שבן אחי אביו היה. ואף שבנים רבים היו לו לנבות, אך אחאב הרג אותו ואת בניו, שנאמר (מלכים ב' ט') "אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו ראיתי". הרי שהרג אחאב גם את בני המורד. ואף שכל מה שנעשה שם היה עלילת שקר, מ"מ חז"ל (בגמ' סנהדרין שם) למדו משם כמה הלכות, כיון שכלפי העם נעשה הדבר כאילו היה הדבר אמת וצדק.

ב. משפטו של המורד

נברר לפנינו היכן וכיצד נשפט המורד במלכות, האם משפטו מסור למלך לבדו - כמשמעות לשון הרמב"ם: "יש למלך רשות להרגו", או שמא דנים אותו בסנהדרין. בחז"ל מצאנו משמעויות שונות בענין זה, כפי שיבואר לפנינו.

חז"ל אמרו (במס' שבת דף נ"ו ע"א) שאוריה החתי מורד במלכות היה (בלשון הרמב"ם שהובא לעיל יש לכך רמז, שכתב: "אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך", והרי דוד ציוה לאוריה ללכת לביתו ולא הלך), והיה דוד רשאי לחייבו מיתה. אעפ"כ האשים נתן הנביא את דוד ואמר לו: "את אוריה החתי הכית בחרב" (שמו"ב י"ב ט'). חז"ל (בגמרא שם) פירשו את התביעה על דוד "שהיה לך לדונו בסנהדרין ולא דנת", היינו שאמנם נכון שאוריה היה חייב מיתה כמורד אך דוד דן אותו בלא סנהדרין והיה לו לדונו בסנהדרין.

במקום נוסף מצאנו שדנו מורד במלכות - במשפט הסנהדרין. נבל הכרמלי ביזה וגדף את דוד, ונאמר "ויאמר דוד לאנשיו חגרו איש את חרבו ויחגרו איש את חרבו ויחגר גם דוד את חרבו" (שמו"א פרק כ"ה י"ג). חגירת חרב זו האמורה בפסוק מתפרשת בחז"ל כפסק דין שנעשה בבית דינו של דוד על נבל המורד במלכות דוד, ולמדו חז"ל מכאן (סנהדרין דף ל"ו ע"א) שבדיני נפשות מתחילין מן הצד, היינו שכאשר דנים דיני נפשות בסנהדרין, גדול הדיינים אומר את דבריו אחרון (כדי ששאר הדיינים לא יושפעו מדעת הגדול), ומתחילין מן הקטן. לכן כאן בדינו של נבל נאמר "ויחגרו איש את חרבו - ויחגר גם דוד את חרבו", כלומר שדוד אמר את דבריו באחרונה. שוב אנו רואים שמורד במלכות נדון בסנהדרין.

מאידך גיסא יש התייחסות הפוכה בחז"ל לגבי דינו של נבל הכרמלי, במסכת מגילה (דף י"ד ע"ב), שם אמרו "מורד במלכות הוא ולא צריך למידייניה" (- מורד במלכות הוא ואין צריך לדונו בבית דין). הרי שאין צורך לדון את המורד בסנהדרין ומשפטו הוא על פי המלך לבדו.

בשאלה זו דנו הראשונים, ויש כמה דעות בזה. אך אנו נסתפק כאן בדעת המאירי במסכת שבת (נ"ו ע"א), וכך לשונו:

אף על פי שדיני המלכות דינים קבועים הם, ויש לה רשות להרוג ביתר ממה שאין יד הסנהדרין שולטת להרוג כמו שיתבאר במקומו, מכל מקום כל שבא להרוג מצד כבודו ונקמתו ראוי לו לדונו בסנהדרין, עד שלא יאמרו שיהו כעס או קנאה מביאין אותו לכך, ומכל מקום אם עשה אינו נענש, והוא שאמרו את אוריה החתי הכית, שהיה לך לדונו בסנהדרין ולא דנתו, ואעפ"כ דרשו ואותו הרגת בחרב בני עמון, מה עמון אי אתה נענש עליו, אף אוריה אי אתה נענש עליו מאי טעמא: מורד במלכות הוה דקאמר ואדני יואב.

ביאור דבריו הוא: עיקר הדין הוא שהמלך רשאי לדון את המורד בלא בית דין אלא ע"פ שקול דעתו, אך במקום שיש חשש שיאמרו שכעס או קנאה מביאין אותו להרוג את המורד, ראוי לנהוג לפנים משורת הדין ולמסור את דין המורד לסנהדרין. דוד שדן את אוריה בלא סנהדרין - נהג כפי הדין ולא נענש על כך, אבל הנביא הוכיח את דוד, שראוי היה למסור את דינו של אוריה לסנהדרין שלא יחשדו בדוד שעשה כן מחמת כעס או שקולים אחרים.

כשמעיינים בפסוקי התנ"ך אנו מוצאים (ע"פ פשוטי המקראות), שהמלכים דנו את המורדים בלא סנהדרין, ונציין שני מקומות:

א. בספר מלכים א' פרק ב' (כ"ד-כ"ה) נאמר בקשר למרידת אדוניהו: "ועתה חי ה' אשר הכינני ויושיבני על כסא דוד אבי, ואשר עשה לי בית כאשר דבר כי היום יומת אדוניהו. וישלח המלך שלמה ביד בניהו בן יהוידע ויפגע בו וימת". משמעות הכתוב ששלמה פסק את דין אדוניהו בעצמו.

ב. בספר מלכים א' פרק ב' (מ"א - מ"ו) נאמר "ויגד לשלמה כי הלך שמעי מירושלים גת וישב. וישלח המלך ויקרא לשמעי ויאמר אליו הלוא השבעתיך בה' ואעד בך לאמר ביום צאתך והלכת אנה ואנה ידע תדע כי מות תמות ותאמר אלי טוב הדבר שמעתי. ומדוע לא שמרת את שבעת ה' ואת המצוה אשר צויתי עליך וגו', ויצו המלך את בניהו בן יהוידע ויצא ויפגע בו וימת והממלכה נכונה ביד שלמה". שוב נראה מלשון הכתוב ששלמה פסק את דינו של שמעי בעצמו.

מאידך גיסא כשרצתה איזבל לטפול על נבות היזרעאלי אשמה של מורד במלכות (ורצתה שבדרך זו יזכה בעלה אחאב בכרמו של נבות, כיון שמורד במלכות נכסיו למלך), לא נתנה למלך לדון אותו, אלא מסרה את דינו "אל הזקנים ואל החורים" (מלכים א' כ"א ח') כדי שהשקר יראה כאמת וצדק. ושם נאמר (י'-י"ד) "והושיבו¹² שנים אנשים בני בליעל נגדו ויעדוהו לאמר ברכת אלקים ומלך, והוציאהו וסקלהו וימת. ויעשו אנשי עירו הזקנים והחרים אשר הישבים בעירו כאשר שלחה אליהם איזבל כאשר כתוב בספרים אשר שלחה אליהם וגו', ויבאו שני האנשים בני בליעל וישבו נגדו ויעדוהו אנשי הבליעל את נבות נגד העם לאמר, ברך נבות אלקים ומלך, ויצאוהו מחוץ לעיר ויסקלהו באבנים וימת".

אמנם המלבי"ם מפרש שם שכתבה איזבל "אל הזקנים ואל החורים", שהזקנים ידונו אותו על ברכת ה', והחורים (היינו השרים) ידונו אותו על קללת המלך. אך גם לפירושו המלך לא דן את המורד בעצמו אלא האציל מכוחו לשרים שהם ידונו אותו על מרידתו, שלא יאמרו שכעס או קנאה מביאין אותו להרוג את נבות (אגב, מה שנדון נבות בסקילה ולא בסייף כמשפט המורד, משום שהואשם גם בברכת ה', שבזה דינו בסקילה. ומי שהתחייב שתי מיתות נדון בחמורה, וסקילה חמורה מן הסייף).

¹² במשך חכמה (דברים יט טז) עה"פ ועמדו שני האנשים כו' שואל מדוע צייתה איזבל שהעדים יעידו בישיבה דוקא, הרי דין תורה הוא שעדים מעידים בעמידה. וכתב לבאר - ע"פ מה שלמדנו - שמורד במלכות מן הדין אין צריך לדונו בבית דין, וממילא אף כשדנים אותו בסנהדרין אין להקפיד על סדרי הדין להעיד בעמידה, והיא רצתה לפרסם שנבות מורד במלכות ונכסיו למלך, ולכן אמרה שיעידו בישיבה כדי להדגיש שדנים אותו גם על המרידה ונכסיו למלך, ולא רק על ברכת ה'. ואף שדנו אותו גם על ברכת ה' ולכן חיובוהו סקילה, וכזה צריכים העדים לעמוד, כבר כתבו התוס' בזבחים ט"ז א' שבדיעבד העדות כשירה אף בישיבה.

ה. דינו של שמעי בן גרא

בצואת דוד המלך לשלמה בנו, הוא מספר לו על שבועתו לשמעי: "והנה עמך שמעי בן גרא בן הימיני מבחרים, והוא קללני קללה נמרצת ביום לכתי מחנים, והוא ירד לקראתי הירדן ואשבע לו בה' לאמר אם אמיתך בחרב" (מלכים א' פרק ב' ח'). לכאורה ממיתה אחרת מלבד חרב (-סייף), לא היה לשמעי לחשוש, שהרי הלכה היא: "אין למלך רשות להרוג אלא בסייף בלבד"¹³. ולכן די היה לו לשמעי בשבועה זו "אם אמיתך בחרב", שהרי מורד מלכות היה - ומיתתו בחרב בלבד.

אמנם מצאנו שחז"ל שאלו, מדוע לא חשש שמעי שדוד ימית אותו במיתה אחרת. "אם אמיתך בחרב, מאי בחרב, וכי שמעי טפשא הוה, דאילו הכי אומי ליה דלא יימא בחרב לא, אבל בחנית או בגירא אין" [אם שבועתו של דוד היתה שבחרב לא ימית אותו, וכי שמעי טפש היה שיקבל שבועה זו, הרי יוכל דוד להמיתו בחנית או בחץ ומה הועילה לו שבועת דוד]. ומבארים שם חז"ל (בזוהר פר' משפטים ק"ז:), שבאמת נשבע שלא ימית אותו אף במיתה אחרת, אך כוונת הפסוק "אם אמיתך בחרב", שכאשר דוד רצה לישבע היה מוציא את חרבו שעליה היה חקוק שמו של הקב"ה, ובו נשבע, וכך עשה לשמעי - ובחרבו נשבע.

ויש לשאול ולהבין דברי חז"ל, שלכאורה מדוע היה לשמעי לחשוש ממיתה אחרת, הרי מורד מיתתו בחרב בלבד (ובהגות בן אריה, על הרמב"ם הלכות סנהדרין, הקשה כן).

נקדים את האמור בספר מלכים א' פרק ב'

(לו) וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיִּקְרָא לְשֹׁמְעִי וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנֵה לְךָ בַּיִת בִּירוּשָׁלַם וַיֵּשְׁבֶתָ שָׁם וְלֹא תֵצֵא מִשָּׁם אָנֹכָה וְאַנְהָ: (לו) וְהָיָה בְּיוֹם צֵאתְךָ וְעִבְרַתְךָ אֶת נַחַל קִדְרוֹן יָדַע תִּדְעַע כִּי מוֹת תָּמוּת דָּמָךְ יִהְיֶה בְּרֹאשְׁךָ: (לח) וַיֹּאמֶר שֹׁמְעִי לַמֶּלֶךְ טוֹב הַדָּבָר כֹּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ כֵּן יַעֲשֶׂה עֲבָדְךָ וַיֵּשֶׁב שֹׁמְעִי בִירוּשָׁלַם יָמִים רַבִּים: (לט) וַיְהִי מִקֵּץ שָׁלֹשׁ שָׁנִים וַיִּבְרָחוּ שְׁנֵי עֲבָדִים לְשֹׁמְעִי אֶל אַכִּישׁ בֶּן מַעֲכָה מֶלֶךְ גֹּת וַיִּגִּדּוּ לְשֹׁמְעִי לֵאמֹר הִנֵּה עֲבָדֶיךָ בָּגַת: (מ) וַיָּקָם שֹׁמְעִי וַיַּחֲבֹשׁ אֶת חֲמָרוֹ וַיֵּלֶךְ גֹּתָה אֶל אַכִּישׁ לְבַקֵּשׁ אֶת עֲבָדָיו וַיֵּלֶךְ שֹׁמְעִי וַיָּבֵא אֶת עֲבָדָיו מִגֹּת: (מא) וַיִּגַּד לְשֹׁמְעִי כִּי הָלַךְ שֹׁמְעִי מִירוּשָׁלַם גֹּת וַיֵּשֶׁב: (מב) וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיִּקְרָא לְשֹׁמְעִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲלוֹא הִשְׁבַּעְתִּיךָ בְּה' וְאַעֲד בְּךָ לֵאמֹר בְּיוֹם צֵאתְךָ וְהִלַּכְתָּ אָנֹכָה וְאַנְהָ יָדַע תִּדְעַע כִּי מוֹת תָּמוּת וְתֹאמַר אֵלֵי טוֹב הַדָּבָר שֹׁמְעִי: (מג) וּמִדּוֹעַ לֹא שִׁמְרַתְךָ אֶת שְׁבַעַת ה' וְאַתָּה הַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוִּיתִי עָלֶיךָ: (מד) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל שֹׁמְעִי אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר יָדַע לְבַבְךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לְדָוִד אָבִי וְהִשִּׁיב ה' אֶת רַעְיֹתְךָ בְּרֹאשְׁךָ: (מה) וְהַמֶּלֶךְ שָׁלְמָה בְּרוֹן וְכֶסֶף דָּוִד יִהְיֶה נָכוֹן לְפָנָי ה' עַד עוֹלָם: (מו) וַיִּצֹּ הַמֶּלֶךְ אֶת בְּנֵיהֶו בֶּן יְהוֹיָדָע וַיֵּצֵא וַיִּפְגַּע בּוֹ וַיָּמָת וְהַמִּמְלָכָה נִכְוְנָה בְּיַד שָׁלְמָה:

בספר "פרשת דרכים" בדרוש י"א (בד"ה ובזה) הרבה לשאול בפסוקים אלו, מה היתה כוונת שלמה כשאמר לשמעי: "אשר ידע לבבך" (פס' מ"ד), שמשמעו, כאילו היו דבריו של שמעי נגד דוד דברים שבלב ובהסתר, והלא בקול גדול קלל קללה נמרצת (וברד"ק עמד ע"ז). וכך נאמר

¹³ רמב"ם הלכות מלכים פ"ג ה"ח, ומקורו מתוספתא סנהדרין סוף פ"ט וירושלמי פרק ד' מיתות.

בספר שמואל "ובא המלך דוד עד בחורים, והנה משם איש יוצא ממשפחת בית שאול ושמו שמעי בן גרא יצא יצוא ומקלל. ויסקל באבנים את דוד ואת כל עבדי המלך דוד, וכל העם וכל הגברים מימינו ומשמאלו. וכה אמר שמעי בקללו צא צא איש הדמים ואיש הבליעל, השיב עליך ה' כל דמי בית שאול אשר מלכת תחתיו, ויתן ה' את המלוכה ביד אבשלום בנך, והנך ברעתך כי איש דמים אתה" (שמו"ב פרק טז ה-ח). מדוע אם כן אמר שלמה "אשר ידע לבבך".

גם צריך לבאר את הכפילות בפסוק מ"ד: "אשר ידע לבבך - אשר עשית". וכן צריך לבאר למה אמר שלמה "וכסא דוד יהיה נכון לפני ה' עד עולם" (מ"ה), לאיזה צורך אמר זאת? ומהי כוונתו במילים "לפני ה'", שהרי פשוט שהוא לפני ה' שהרי "מלא כל הארץ כבודו", וכן מדוע הדגיש "עד עולם".

ונראה בביאור הכתובים, שדברי החרפות שחרף שמעי, "צא צא איש הדמים ואיש הבליעל", מלבד שהיו פגיעה בכבוד מלכות, היה בזה מעשה כפירה, שהחולק על מלכות בית דוד כחולק אשכינה (של"ה מסכת תענית פרק תורה אור אות קט, ועוד). וכן כתב בספר בני יששכר [מאמרי חדשי כסלו טבת - מאמר ג] "שמעי כפר במלכות בית דוד שהוא מרכבה למלכות שמים, והכפירה במלכות בית דוד היא כפירה באלקות". וכן היה בהם גם משום כפירה בדברי הנביאים, שהרי הוסיף "השיב עליך ה' כל דמי בית שאול אשר מלכת תחתיו (לקחת ממנו בזרוע - מלבי"ם), ויתן ה' את המלוכה ביד אבשלום בנך" (שמו"ב ט"ז ח'). והרי המלכות נתייעדה ונתנה לדוד על פי שמואל הנביא, ונתייסדה למלכות עולם ביד נתן הנביא, ולא מעצמו לקח דוד את המלוכה משאול. והכופר בדברי הנביאים דינו כאפיקורס כמו שכתב הרמב"ם (בהל' רוצח פ"ד ה"י) "האפיקורוסין, והן שכופרין בתורה ובנבואה, מישראל, מצוה להרגן, אם יש בידו כח להרגן בסייף בפרהסיא הורג".

ומפורש כתב הרמב"ם ב"ג עקרים שלו (פירוש המשניות סנהדרין פרק חלק) ביסוד הי"ב "ומכלל יסוד זה, שאין מלך לישראל אלא מבית דוד ומזרע שלמה בלבד, וכל החולק על המשפחה הזאת כפר בשם השם יתברך ובדברי נביאיו". ושם להלן כתב הרמב"ם "וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות, הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר ונקרא מין ואפיקורס, וקוצץ בנטיעות, ומצוה לשונאו ולאבדו, ועליו נאמר הלא משנאך ה' אשנא". נמצא שכאשר חלק שמעי בדבריו על מלכות בית דוד, כפר בשם השם ית' ובדברי נביאיו, והיה דינו כאפיקורסין שמצוה לאבדן מן העולם.

ועוד, לפי מה שאמרו בגמ' שבת ק"ה ע"א ש"קללה נמרצת" שקילל שמעי את דוד, הוא נוטריקון "נואף הוא, מואבי הוא, רוצח הוא, צורר הוא, תועבה הוא", ובדברים אלו שקראו "מואבי", חלק על הקבלה וכתבי הקדש, שהרי כל מגילת רות - שכבר נכתבה ע"י שמואל - נכתבה לתכלית זו, להכשיר את דוד למלכות ושאינו בכלל פסול מואבי.

וכאשר מרד שמעי ויצא מירושלים, התחיל שלמה סודר לפניו את הנהגותיו בעבר "אתה ידעת את כל הרעה אשר ידע לבבך, אשר עשית לדוד אבי", היינו שבמעשה המרד שעשה היו שני דברים, האחד, כלפי שמים, הרעה אשר ידע לבבו - זו מינות ששורשה בלב, כמו שאמרו "ולא תתורו אחרי לבבכם - זו מינות", והחולק על מלכות בית דוד דינו כמין ואפיקורס. והשנית, "אשר עשית לדוד

אבי" היינו מורד במלכות, וזה כלפי דוד. והוסיף שלמה ואמר "והמלך שלמה ברוך", שאכן לא יהיה קיום למרידתו, ומלכות שלמה מתקיימת ולא מלכות אבשלום, ובזה יהיה **כסא דוד** נכון עד עולם, שהרי רק ע"י מלכות שלמה מתקיימת וממשכת מלכות בית דוד, וכלשון הרמב"ם שהובא לעיל "שאיין מלך לישראל אלא מבית דוד ומזרע שלמה בלבד".

והוסיף "וכסא דוד יהיה נכון לפני ה'", רצונו לומר, שלמלכי בית דוד בלבד יש זכות ישיבה בעזרה, וזו הכוונה לפני ה', שהרי דרשו במסכת סוטה (מ' ע"ב) מהפסוק "ויבוא דוד וישב לפני ה'" (שמו"א ז יח) שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד. והזכיר ענין זה, משום שמלכות בית דוד בלבד זכתה לישיבה בעזרה, משום שמלכותן שלמה (כלשון רש"י סוטה מ' ע"ב ד"ה אלא), והיא המלכות הנבחרת, כמו שנאמר בפרשת מינוי מלך בתורה - "אשר יבחר ה'", ודרשו חז"ל "על פי נביא" (ראה חדושי מרן רי"ז הלוי עה"ת פר' שופטים). וזהו שאמר לו שלמה - לא כדברך שמעי, שדוד פסול למלכות בהיותו מואבי, ואין מלכותו שלמה ונבחרת על פי נביא, אלא "כסא דוד יהיה נכון לפני ה' עד עולם".

לאור הדברים הללו נוכל להבין מה היתה כוונת שלמה שאסר על שמעי לצאת מירושלים, ואמר לו "בנה לך בית בירושלים", למה דוקא בירושלים.

מלכות בית דוד וירושלים קשורים ואחוזים זה בזה, כמו שנאמר "כי למען דוד נתן ה' אלקיו לו ניר בירושלים להקים את בנו אחריו ולהעמיד את ירושלים"¹⁴ (מלכים א' ט"ו ד'), הרי דוד היא העמדת ירושלים שתתקיים שם מלכות בית דוד. לכן רצה שלמה ששמעי יהיה נוכח בעיניו בקיום נבואות שמואל ונתן הנביאים, ובהמשך מלכות בית דוד דוקא משלמה, ובירושלים העיר שעתיד להבנות בה בית הבחירה, הנקראת **כסא ה'** (תהלים קל"ב) "**איוה למושב לו**", ובה ישב שלמה כאמור (דבהי"ב א' כ"ג) "וישב שלמה על כסא ה' למלך", וכמטבעה של ירושלים "דוד ושלמה מצד אחד, וירושלים עיר הקודש מצד אחר" (מס' ב"ק צ"ז). וכשרצה שלמה למצוא עילה לשמעי, בחר את ירושלים - שממנה לא יצא, ובעיניו יראה.

עתה נשוב לדברי חז"ל שהובאו לעיל, שמתוכם נראה שהיה לשמעי לחשוש אף ממיתות אחרות, שאינן חרב ואף אינן מד' מיתות בית דין - חץ וחנית.

לפי מה שנתבאר הרי מלבד חיובו כמורד, היו דברי שמעי בן גרא על מלכות בית דוד, בבחינת כפירה בדברי הנביאים, וגם בתורה שתלתה דין המלכות בבחירה ("אשר יבחר ה' אלקיך בו"), ודינו כאפיקורס שאפשר להרגו בכל מה שאפשר, לכן מבואר בחז"ל שהיה דוד יכול להרגו באותה שעה, אף בחץ וחנית שאינם ממיתות בית דין כלל.

¹⁴ ועוד מקראות בזה, "והשבט האחד יהיה לו למען עבדי דוד ולמען ירושלים העיר אשר בחרתי" וגו' (מלכים א' י"א ל"ב), "ירושלים הבנויה כעיר שחבורה לה יחדיו וגו' כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד" (תהלים קכ"ב). גם בתפילת העמידה בברכת בונה ירושלים אנו מסיימים "וכסא דוד מהרה לתוכה תכין". ואף שנתקנה ברכה אחרת מיוחדת לצמיחת מלכות בית דוד, אנו מזכירים את מלכות בית דוד גם בברכת בונה ירושלים משום שמלכות בית דוד שייכת גם לבנין ירושלים. וראה עוד בב"ח או"ח ס' קי"ח שכתב "בקשת וכסא דוד מהרה בתוכה תכין הוא מעין ברכה זו שמבקשים שיבנה ירושלים בקרוב כדי שסא דוד במהרה בתוך ירושלים תכין וכו' עיי"ש עוד. ובספר משאת בנימין סימן נ"ה הובא במשך חכמה הפטרת חיי שרה, ובחדושי רי"ז הלוי עה"ת בפירושו לתהלים מזמור ל'.

ובזה יש לפרש הפסוקים, כשחזר דוד למלכותו, ושמעי בא לפניו "ויאמר אל המלך אל יחשב לי אדני עון ואל תזכר את אשר העוה עבדך ביום אשר יצא אדני המלך מירושלם לשום המלך אל לבו. כי ידע עבדך כי אני חטאתי, והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף לרדת לקראת אדני המלך. ויען אבישי בן צרויה ויאמר התחת זאת לא יומת שמעי כי קלל את משיח ה' " (שמו"ב יט כ-כב). והנה דברי שמעי היו בקשת סליחה על מרידתו וקללתו, ואף בא ראשון לקראת המלך, ומה אמר אבישי "התחת זאת לא יומת שמעי כי קלל את משיח ה'", ולמה הדגיש בדבריו "משיח ה'" ולא אמר כי קלל את המלך. אלא כך אמר אבישי, אמנם כן, יכול המלך שלא להענישו על מרידתו וזה תלוי בדעת המלך, אך על מעשה הכפירה שכפר בנבואת שמואל ובבחירת ה' בדוד להיותו "משיח ה'" - ע"כ ראוי להמיתו. וע"ז אמר דוד ע"ה "מה לי ולכם בני צרויה כי תהיו לי היום לשטן היום יומת איש בישראל, כי הלוא ידעתי כי היום אני מלך על ישראל" (שמו"ב יט כא-כג). וכוונת הדברים, שהואיל וענין הריגת האפיקורסין אינו חיוב ועונש, אלא לגדור הפרצות שלא יהיה מכשול לרבים בעתיד, ובאופן שחוזר בו ושב ממעשהו ולא יהיה כבר מכשול לרבים, שוב אי אפשר להרגו. ועתה "הלוא ידעתי כי היום אני מלך על ישראל", וכיון שאני חוזר למלכותי, הכל רואים שלא היה ממש בדבריו, והשפעתו בטילה, ואם יפגע שנית הרי אני מלך על ישראל ואוכל להמיתו. ואף שלענין כפרת החטא לא סגי בכך, אך לענין דין מורידין כבר א"צ להרגו. ומפני שבכפירת שמעי היה חטא כלפי שמיא ציוה את שלמה למצוא עילא להענישו, כדי להביאו לעולם הבא, כדלקמן.

ובאמת נראה פשוט שצויו של דוד לשלמה למצוא עילה להרוג את שמעי, לא היה משום הדין הרגיל של מורד במלכות (שעיקר חיוב מיתה של מורד אינו משום עבירה לשמים, אלא משום סדרי המלכות), שהרי מה לו לדוד במעשה העבר, ואם שמא ימרוד שמעי בעתיד, הרי ודאי שלמה איש חכם וידע את אשר יעשה לו. אלא ודאי כוונת דוד היתה - כמו שכתוב במדרש אגדת אסתר (פר' ב') - "כדי שיבוא נקי לעולם הבא". זאת אומרת, שהיה במעשה שמעי עבירה חמורה כלפי שמיא. שמעי גדול בתורה היה, ראש לסנהדרין (רש"י שמו"ב ט"ז י'), ורבו של שלמה (רד"ק מלכים א' ב' ח'), ובדבר זה נכשל, שמרד במלכות בית דוד, והיה במעשה זה כפירה בדברי הנביאים ובבחירת ה', ורצה דוד שיענש "כדי שיבוא נקי לעולם הבא".

ו. מרד אדניה ודינו

(ה) וְאֶדְנִיָּה בֶן חַגִּית מִתְנַשֵּׂא לֵאמֹר אֲנִי אֶמְלֹךְ וַיַּעַשׂ לוֹ רֶכֶב וּפָרָשִׁים וְחֲמִשִּׁים אִישׁ רָצִים לְפָנָיו: (ט) וַיִּזְבַּח אֶדְנִיָּהוּ צֶאֱן וּבָקָר וּמְרִיא עִם אֲבֹן הַזֹּחֶלֶת אֲשֶׁר אֵצֶל עֵין רִגְל וַיִּקְרָא אֶת כָּל אָחָיו בְּנֵי הַמֶּלֶךְ וְלִכְל אִנְשֵׁי יְהוּדָה עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ: וּגו'
 (כג) וַיִּגִּדּוּ לַמֶּלֶךְ לֵאמֹר הִנֵּה נָתַן הַנָּבִיא וַיָּבֵא לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לַמֶּלֶךְ עַל אִפְיוֹ אֶרְצָה: (כד) וַיֹּאמֶר נָתַן אֶדְנִיָּה הַמֶּלֶךְ אֵתָּה אִמְרַתְּ אֶדְנִיָּהוּ יְמִלֶךְ אַחֲרִי וְהוּא יֵשֵׁב עַל כִּסֵּאִי: (כה) כִּי יָרֵד הַיּוֹם וַיִּזְבַּח שׁוֹר וּמְרִיא וְצֶאֱן לָרֶב וַיִּקְרָא לְכָל בְּנֵי הַמֶּלֶךְ וּלְשָׂרֵי הַצָּבָא וּלְאֲבִיֹתָר הַכֹּהֵן וְהַנָּס אֲכָלִים וְשִׁתִּים לְפָנָיו וַיֹּאמְרוּ יְחִי הַמֶּלֶךְ אֶדְנִיָּהוּ: וּגו'
 (נ) וְאֶדְנִיָּהוּ יָרָא מִפְּנֵי שְׁלֹמֹה וַיִּקֶּם וַיֵּלֶךְ וַיַּחְזֹק בְּקִרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ: (נא) וַיִּגֵּד לְשְׁלֹמֹה לֵאמֹר הִנֵּה אֶדְנִיָּהוּ יָרָא אֶת הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה וְהִנֵּה אָחִיו בְּקִרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ לֵאמֹר יֵשְׁבֵעַ לִי כִּיּוֹם הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה אִם יָמִית אֶת עַבְדּוֹ בַּחֲרֹב: (נב) וַיֹּאמֶר שְׁלֹמֹה אִם יִהְיֶה לְבֶן חַיִּל לֹא יִפֹּל מִשְׁעָרָתוֹ אֶרְצָה וְאִם רָעָה תִּמָּצֵא בּוֹ וְנָתַתִּי: (נג) וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה וַיִּרְדְּהוּ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ וַיָּבֵא וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה וַיֹּאמֶר לוֹ שְׁלֹמֹה לֵךְ לְבֵיתֶךָ: (מלכים א' פרק א')

א. מרד אדניה - מרד בדוד או בשלמה

אדניהו לא התכוון למלוך בחיי דוד אביו, אלא המליך עצמו כדי למלוך בפועל אחר מות דוד. כן נראה מדברי נתן שאמר לדוד "אתה אמרת אדניהו ימלוך אחריי". אעפ"כ היה במעשה אדניהו, להמליך עצמו שלא מדעת דוד, מרידה במלכות דוד. כך כתב רש"י ביחס לאביתר הכהן (ב' כ"ו) "כי איש מות אתה - שמרדת במלכות אבי בהיותך עם אדניהו להמליכו שלא מדעתו". זכות המלך למנות תחתיו את מי שירצה מבניו¹⁵, ונטילת זכות זו לעצמו היא מרידה במלך.

אף שהמרידה היתה במלכות דוד ולא בשלמה (כיון שלא היה שלמה מלך באותה שעה), רשאי היה שלמה לדונו כמורד במלכות, כמבואר בכתוב "ואדניהו ירא מפני שלמה ויקם וילך ויחזק בקרנות המזבח". וכתוב עוד "ישבע לי כיום המלך שלמה אם ימית את עבדו בחרב", הרי שחשש ששלמה ימית אותו בחרב שהיא מיתת מורד. אמנם יתכן שבמרידה רגילה, אין יורש המלוכה רשאי לדון את מי שמרד באביו המלך, כיון שהמרידה התייחסה אישית למלך שעתה כבר איננו, אך כאן היתה המרידה בעצם זכות המלך למנות את יורשו, שזו אינה מרידה באישיות דוד, אלא מרידה במוסד המלכות, ולכן כל שהמלכות ממשכת, רשאי המלך היורש לדון גם את המורד בחיי אביו, שמבחינה זו של מוסד המלכות, הרי זו מלכות אחת.

¹⁵ בתחילת ספר מלכים, אמרה בת שבע לדוד המלך "ואתה אדני המלך עיני כל ישראל עליך להגיד להם מי ישב על כסא אדני המלך אחריי" (א' כ'). מכאן נראה שביד המלך לבחור מתוך בניו את יורש המלוכה, וכן אמר דוד "ואותו צויתי להיות נגיד על ישראל ויהודה" (שם פס' ל"ה). וכן נראה בגמ' הוריות י"א ע"ב "כל דבעי מלכא מורית מלכותא לבניה", וראה מגן גבורים שם. ובזה מבוארים הכתובים בדה"ב י"א כ"ב שמבואר שם שלא היה אביה הבן הגדול של רחבעם ואעפ"כ "ויעמד לראש רחבעם את אביה בן מעכה לנגיד באחיו כי להמליכו", וכן כתב בשו"ת מהרש"ם ח"ב ס' קע"ו. וראה עוד במנ"ח מצוה תצ"ז.

ב. פסק שלמה על אדוניה

יש לבאר את תשובת שלמה לאדוניה "אם יהיה לבן חיל לא יפל משערתו ארצה, ואם רעה תמצא בו ומת" (פס' נ"ב). וכן לבאר דברי התרגום "אם יהיה לבן חיל - יהי לגבר דחיל חטאין [-] אם יהיה לאיש ירא חטא", מה שייך ענין ירא חטא לדין מורד במלכות (וברד"ק מפרש, בן חיל, שסר למשמעת המלך. אך דברי התרגום צריכים ביאור).

אדוניה חשש שיהרג מדין מורד במלכות, וע"ז בקש משלמה שישבע "אם ימית את עבדו בחרב", שהרי מורד במלכות מיתתו בחרב (- סייף), ולכן לא חשש אדוניה מאופן המתה אחר. על חיוב זה מועלת אחיזה בקרנות המזבח, כמבואר ברמב"ם סוף פ"ה מהל' רוצח וז"ל "מי שפחד מן המלך שלא יהרגנו בדין המלכות או מבית דין שלא יהרגוהו בהוראת שעה וברח למזבח ונסמך לו, ואפילו היה זר הרי זה ניצל ואין לוקחין אותו מעם המזבח למות לעולם, אלא אם כן נתחייב מיתת בית דין בעדות גמורה והתראה כשאר הרוגי בי"ד תמיד".

אולם מדברי רב יוסף בסנהדרין (ק"י ע"א) המתרחקים למרד אדניה, נראה שהיה כאן יותר ממרידה במלכות דוד לבדה, אלא מחלוקת על מלכות בית דוד כולה.

אמר רב יוסף: כל החולק על מלכות בית דוד ראוי להכישו נחש, כתיב הכא ויזבח אדניהו צאן ובקר ומריא עם אבן הזוחלת, וכתיב התם עם חמת זוחלי עפר.

וצ"ב מדוע החשיבו חז"ל את מעשה ומרד אדוניה כמחלוקת על בית דוד, מה גם שאדניה עצמו מבית דוד היה.

הדברים מבוארים היטב על פי מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות (פרק חלק בסנהדרין) "שאין מלך לישראל אלא מבית דוד ומזרע שלמה בלבד, וכל החולק על המשפחה הזאת כפר בשם השם ית' ובדברי נביאיו". ויסוד הדברים הוא, שבתורה נקבע שהמלכות תלויה בבחירת ה' ביד עבדיו הנביאים, "אשר יבחר ה' אלקיך בו - על פי נביא". ושלמה נבחר מכל בני דוד על פי ה', ובחירה זו אמורה בנבואה לדוד קודם שנולד שלמה: "הנה בן נולד לך, הוא יהיה איש מנוחה והניחותי לו מכל אויביו מסביב כי שלמה יהיה שמו ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו וגו' והכינתי את כסא מלכותו על ישראל עד עולם" (דבהי"א כ"ב ט-י). הוא שאמר דוד "ומכל בני כי רבים בנים נתן לי ה' ויבחר בשלמה בני וגו' (דבהי"א כ"ח ה'), ולהלן שם (כ"ט א') "שלמה בני אחד בחר בו וגו' ", ובבא קמא צ"ז ע"ב "תנו רבנן: איזהו מטבע של ירושלים, דוד ושלמה מצד אחד" - הרי שתואר המלכות "דוד ושלמה" לא דוד לבד.

לכן יש לראות את מרידתו של אדניהו כמחלוקת על בית דוד כולה, ולא רק פעולה אישית נגד המלך לבדו או נגד שלמה, שהרי אם היה מולך אדוניה לא היתה נחשבת מלכותו למלכות בית דוד כלל, והיתה מתבטלת מלכות בית דוד.

מזן רי"ז הלוי (בחדושי עה"ת הפטרת חיי שרה) מבאר לפי זה את דברי בת שבע, "ותאמר יחי אדוני המלך דוד לעולם" (פס' ל"א), שאחרי שהבטיח לה דוד כי כן יעשה היום הזה להמליך את שלמה, מעתה יהיה דוד מלך ישראל חי וקיים לעולם, שרק במלכות שלמה מלכות בית דוד קיימת

(ובתרגום כתב עה"פ יחי אדני המלך דוד - "יתקים", אך לעיל בפס' כ"ה "ויאמרו יחי המלך אדניהו" תרגם "יצלח", וכן להלן בפס' ל"ט על שלמה תרגם "יצלח". שאדוניה ושלמה שעתידיים למלוך תרגם שיצליחו במלכותם, אבל אצל דוד שעמד סמוך למיתתו לא שייך לומר "יצלח", ולכן תרגם "יתקים", והיינו שמלכותו תתקיים ע"י שימלוך שלמה).

ולהלן שם כתב הרמב"ם בפירוש המשנה "וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות, הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר ונקרא מין ואפיקורס, וקוצץ בנטיעות, ומצוה לשונאו ולאבדו, ועליו נאמר הלא משנאך ה' אשנא". נמצא שכשחלק אדוניה על מלכות בית דוד בהעמדת עצמו נגד שלמה, כפר בשם השם יתברך ובדברי נביאיו, שהרי ידע שהמלכות נתנה לשלמה ע"פ נביא, כמבואר ברש"י בפס' י' [ועל כן לא קרא לשלמה בכלל שאר קרואיו], וממילא היה דינו כאפקורסין שמצוה לאבדן. ועל דין זה לא יועיל לאדוניה לא אחיזתו בקרנות המזבח, ואף לא שבועת שלמה שלא יהרגנו, כיון שדין האפיקורסין אינו מסור למלך דוקא אלא לכל ישראל, ולכן שלמה לא נשבע לו בבקשתו.

ודין האפקורסין - שמצוה לאבדן, אינו עונש על מעשיו בעבר, שהרי אין זה מעונשי בית דין, אלא מחמת השפעתם הרעה על סביבתם בעתיד, ואם ידוע שלא ישובו לכיסלם - אין להרגן. ולכן אמר שלמה "אם יהיה לבן חיל לא יפל משערתו ארצה, ואם רעה תמצא בו ומת". היינו אם יהיה ירא חטא (כמו שתרגם יונתן) ולא ימשיך לחלוק על מלכות בית דוד, לא יפול משערתו ארצה, ואם ימשיך במחלוקתו נמצא שהוא בכלל האפקורסין, ולא תועיל לו אחיזתו במזבח, ולכן "וישלח המלך שלמה וירדהו מעל המזבח".